

УДК 141.30 (091) (477)

Ярина Петрук**АТЕЇЗМ ЯК РЕЛІГІЯ У РОЗУМІННІ ГАВРІЇЛА КОСТЕЛЬНИКА**

У статті простежено формування понять «релігія», «віра», «атеїзм» та «наука» у філософській системі Гавриїла Костельника (1886–1948). Основна теза філософа: людина – релігійна істота. З неї вибудовується логічна система поглядів на релігію: релігія є загальним постійним чинником у житті людства, потребою людської природи, що ґрунтується на вірі, але її оперує знаннями. Атеїзм визначається філософом як специфічна проти-природна релігія. Він вказує на негатив від прийняття та розповсюдження атеїстичних поглядів. Проаналізовано майже усі твори Г. Костельника (як друковані, так і неопубліковані), в яких він порушував питання атеїзму.

Ключові слова: Костельник, людина, релігія, атеїзм.

Ya. Petruk**ATHEISM AS RELIGION IN UNDERSTANDING OF GABOR KOSTELNYK**

The formation of the concepts of «religion», «belief», «atheism» and «science» in the philosophical system of Gabriel Kostelnyk (1886–1948) is described. The main thesis of the philosopher says that man is a religious being. The statement results in a logical system of views on religion, namely, religion is a common permanent factor in the human life, religion is the need for the human nature which is based on faith but also operates with knowledge. G.Kostelnyk proposed a division of religions on different kinds and levels. The relation of religion to science and to ethics in his concept is analysed. The philosopher explained atheism as a specific unnatural religion. In a series of his works against atheism, Kostelnyk argued against myths that were created and distributed in his time, but are still relevant today, which state that atheism is not a religion but only science; science won the religion; irreligious man is not only possible, but it is the future of humans; true (scientific, progressive) ethics is the ethics independent of religion; religion is based on instinct, will, imagination, naive sense; religion is a private matter; religion is not important; the state should not be interested in religion; religious wars are not actual. Wrong interpretation of scientific discoveries, incorrect interpretation of words «religion» – «science» – «atheism», promotion of religion as a «relic» and past stage of human development, all these led to faster acceptance of atheistic views among people. Kostelnyk demonstrated the negative consequences of the spread of atheistic views. Most of the Kostelnyk's works devoted to atheism – as printed as unpublished manuscripts – are analysed. Some of them are considered for the first time.

Keywords: Kostelnyk, man, religion, atheism.

Я. Петрук**АТЕИЗМ КАК РЕЛИГИЯ В ПОНИМАНИИ ГАВРИИЛА КОСТЕЛЬНИКА**

Прослежено формирование понятий «религия», «вера», «атеизм» и «наука» в философской системе Гавриила Костельника (1886–1948). Основной тезис философа: человек – религиозное существо. С него выстраивается логическая система взглядов о религии: религия – постоянный фактор в жизни человека, потребность человеческой природы, которая базируется на вере, но и оперирует знаниями. Он указывает на негатив от принятия и распространения атеистических взглядов. Проанализированы почти все произведения Г.Костельника (как напечатанные, так и неопубликованные), в которых он поднимал вопрос атеизма.

Ключевые слова: Костельник, человек, религия, атеизм.

Свій світогляд людина формує самостійно. Основою такого процесу є ієрархія значущості аргументів у сприйнятті того чи іншого положення як правдивого. Свобода вибору в такому процесі є завжди позірною, оскільки людина вільно обирає лише серед того, що їй відомо та не знаходиться на периферії її уваги. Важливим чинником зовнішнього впливу на цю свободу вибору особи як суспільного індивіда є суспільна значущість чи радше «популярність» – як домінуюча акцептація близькими цій людині суспільними верствами (наприклад, колегами) чи пропаганда суспільними інститутами (перш за все засобами масової інформації) – певних світоглядних принципів чи орієнтирів.

У ХХІ столітті в постіндустріальному інформаційному суспільстві, як і раніше, є проблема вибору та прийняття стрижневих світоглядних положень. Походження людини, світу, творче розумне начало чи випадковість із еволюційним природнім відбором, – ці та безліч інших питань мають і сьогодні різновекторні відповіді. Ми пропонуємо поглянути на одну з аргументованих позицій майже столітньої давності, що демонструє переваги теїстичних світоглядних положень над атеїстичними, яка активно висвітлювалась у періодиці та окремих виданнях на теренах Східної Галичини.

Друга половина ХІХ та початок ХХ століття позначені стрімким розвитком природничих наук, тобто таких, які вивчають різноманітні явища, процеси та закономірності, притаманні матеріальному

світу. Науковці робили яскраві та важливі відкриття, а також вдало їх застосовували як у глобальних масштабах, так і у вузких: людському побуті та для суспільних потреб. Це надало суттєву «пропагандистську» підтримку матеріалістично-зорієнтованим світоглядним системам та сприяло їх інтенсивному розповсюдженню.

У ХХ ст. у міжвоєнний період у Східній Галичині, в умовах світової тенденції до пропагування атеїстичних орієнтацій, вирували дискусії між таборами віруючих та «невіруючих». У світоглядних системах віра в Бога та бачення світу самодостатнього самого по собі, «без Бога» – атеїзм – різко протиставлялись на сторінках наукових та суспільно-політичних видань.

Гавриїл Костельник (1886–1948), священник УГКЦ, доктор філософії, редактор журналу «Нива», був активним учасником цього процесу. Костельник був інтелектуалом – людиною розумової праці. Він мав певне публічне ім'я й авторитет і мав достатню відвагу та компетентність висловлюватися публічно з найрізноманітніших суспільно важливих питань. Костельник давав у популярній формі фахову оцінку проблем та шляхів їх вирішення, встановлював певну ієрархію цих проблем, структурував їх у суспільній свідомості, задавав суспільству інтелектуальні стандарти мислення та моральні орієнтири поведінки.

Своє завдання він бачив у поглибленні та захисті теїстично-зорієнтованого світогляду, як єдиного притаманного людині. Атеїзм у всіх його формах священник вважав головним ворогом Христової церкви «в нових часах» [34, с. 8]. Костельник виявляв хибність атеїстичних тверджень. Проти цього ворога християнства український мислитель воював словом, системою своїх праць: «Розкладовий процес атеїзму в останніх роках» (1920) [29], «Краска понять» (1923) [16] (це вступ до II тому праці «Причини атеїзму», яка була незавершена), «Сотворення» (1923–1924) [31] (це IV частина I тому «Причини атеїзму»), «Боротьба за людську природу» (1925) [9], «Пояснення» (1925) [24] (до «Християнської Аполюгетики», яку було написано проти атеїзму та раціоналізму), «Моральне зло» (1925) [21] (III розділ «Причини атеїзму»), «Психологія віри» (1926) [25] (далі мала слідувати «Психологія невірства»), «Надзмісловий світ» (1927) [22] (V частина «Причини атеїзму»), «Більшовицька релігія» (1927) [6], «Большевизм – новітній «кльовн» Християнства» (1929) [8], «Чому більшовики переслідують релігію» (1930) [35], «Більшовицька інквізиція» (1930) [7], «Релігія, найважливіший мотор суспільного життя» (1931) [28], «Справжнє джерело атеїзму» (1935) [32], «Релігійні фальші нових часів» (1937) [27], «Основи теїзму та атеїзму» (1939) [23], «Ленін – релігійний фанатик» (1943) [17], «Релігія в новому освітленні» (1943) [26], «Вихідні точки атеїзму» (1943) [10], «Атеїст ХХ століття – Б. Рассель» (1944) [4].

Гавриїл Костельник часто друкував свої статті в періодичних виданнях: «Богословії», «Ділі», «Дзвонах», «Ниві», «Меті», «Поступі», «Краківських вістях» та інших. Бібліографічний покажчик творів Костельника [37], надрукований у збірнику [1], значно полегшив дослідження філософської спадщини українського філософа.

Юліан Тамаш у монографії «Гавриїл Костельник межи доктрину и природу» [41], 1986 року видання, розглядав проблематику, пов'язану з атеїзмом, у філософській концепції Костельника на основі окремих опублікованих розділів праці «Причини атеїзму» та творів «Справжнє джерело атеїзму», «Релігійні фальші нових часів». Дослідник вважав, що в цих творах Костельник систематично виклав аргументи проти атеїзму.

М. Кашуба та І. Мірчук у монографії «Гавриїл Костельник: філософські погляди» [3], висвітлюючи критику атеїзму Г. Костельником, ґрунтувалися на його працях «Границі демократизму» (1919) [12], «Християнська аполюгетика» (1925) [34], «Світ як вічна школа» (1931) [30], «Релігійні фальші нових часів» (1937), «Справжнє джерело атеїзму» (1937). Авторами аналізувалися дослідження Костельником атеїстичного світогляду, причин появи релігійної віри та причин розповсюдження невіри в Бога, наслідки протистояння релігії та атеїзму. у монографії зроблено висновок про те, що український філософ знаходив джерело атеїзму не в науці, а в догматизмі мислення, специфічній ментальності, у чутті, яке виробляється в душі у зв'язку з механістичним поглядом на світ.

О. Гірник у праці «Пошук ідентичності як «*principle movens*» творчості Гавриїла Костельника» [2] висвітлюючи позицію Костельника щодо атеїзму як релігії, аналізував рукописний твір українського філософа «Упадок релігії» (1940). У цьому творі Костельник поділяв релігії на фізикальні (атеїстичні) та надфізикальні (теїстичні). Представники атеїстичних релігій були носіями своєрідної психіки – психіки фізикалізму. О. Гірник навів психологічні мотиви, які Костельник зараховував до причин формування фізикалістичної ментальності. Це – дисгармонійний розвиток природничої та психологічної наук; популяризування науки – фізики, яка диктувала свої закони гуманітарним дисциплінам; вузькість світогляду спеціаліста; втрата «розумового смаку», розумових інтуїцій.

Нами узагальнюються погляди Г. Костельника на атеїзм на основі практично усіх його праць, де порушувалася ця проблема. Окрім його творів, які згадувалися у вказаних вище монографіях, тема атеїзму розглядалася ним у міжвоєнне двадцятиліття також у таких публікаціях: «Розкладовий процес атеїзму в останніх роках», «Краска понять», «Боротьба за людську природу», «Психологія віри», «Більшовицька релігія», «Большевизм – новітній «кльовн» християнства», «Чому більшовики переслі-

дують релігію», «Більшовицька інквізиція», «Релігія – найважливіший мотор суспільного життя», «Основи теїзму та атеїзму».

Г. Костельник систематизував та доповнив свої погляди щодо релігії та атеїзму також у статтях часу німецької окупації Львова: «Релігія в новому освітленні», «Вихідні точки атеїзму», «Ленін – релігійний фанатик», «Атеїст ХХ століття – Б. Рассель», опублікованих у 1943–1944 роках у «Краківських вістях». Цю тематику він висвітлював також у неопублікованих працях: «Упадок релігії» (1940) [33], «Атеїст» (1943) [5], «Віра в Бога» (1942) [11], «Логіка» (1945) [18], «Ідеальна людина» (1946) [14].

Власне в рукописі «Віра в Бога», писаному в 1941–1942 роках, філософ пояснив своє заангажування проблемою розповсюдження атеїзму. «На цій стадії розвитку культурного людства не може бути ніякого важливішого та пекучішого питання над те, що зв'язане з атеїзмом. Чи модерний атеїзм є солідним науковим відкриттям, науковою правдою, або може він є виплодом помиленого розуму в великому стилі?» [11, с. 3]. 293 сторінки рукописної праці Костельник присвятив послідовному доведенню своєї позиції у правильності цієї думки. Завершивши цю працю 16 серпня 1942, в середині II світової війни, він був переконаний, що людство, прийнявши атеїзм, рухається шляхом самогубства – «від одної природної революції до другої, без кінця» [11, с. 3].

Релігія, суспільство та особа. Для сприйняття цілісності позиції Костельника стосовно винесеної в заголовок теми, почнемо, перш за все, з окреслення філософом місця релігії в житті людини. Мислитель, подібно як і в добу античності (людина визначалася як «animal religiosum» чи «ens religiosum»), також сприймав людину, як істоту релігійну і в багатьох творах це підкреслював [34, с. 12; 33, с. 3; 11, с. 1; 32, с. 50; 27, с. 20]. Аналогічно до міркувань давніх філософів (Сенеки, Плутарха), він дійшов висновку, що в історичній перспективі релігія є загальним, постійним чинником у житті людства, необхідною потребою людської природи та життя. Таке твердження Костельник вважав правильним, якщо брати до уваги «нормальну людську природу, тобто природу відповідно розвинену і в ніякий спосіб не звихнену» [34, с. 13]. Він вважав, що в людей, яким треба доводити існування Бога, «попсований природний лад у душі» [33, с. 18]. Аналізуючи наукові праці Герберта Спенсера, Едварта Тайлора, Вільгельма Вундта, Макса Мюллера, Фрідріха Ратцеля, Ендрю Ланга, філософ стверджував, що не існує народу без релігії; їй, як і будь-якому іншому суспільному чи психологічному явищу, властива «еластичність», тобто в деяких народів та осіб релігія може бути слабо розвиненою, а в інших – сильніше [34, с. 13–15].

З огляду на це, Костельник окреслив дві проблеми: де власне починається релігійність та які ступені розвитку релігії. Щодо першого, він висунув твердження про те, що релігія розвивається паралельно з розумом; тому не існує людського племені без релігії, як не існує його без розуму. «Де розум, там мусить бути і релігія; а де нема ще розуму, там нема ще людей» [26, с. 6]. «Всяка людина з розвиненим розумом має якусь релігію і не може її не мати» [33, с. 2].

Розв'язання другої проблеми полягає у правилі рівня розвитку релігії, яке Костельник сформулював, ґрунтуючись на давній історії: чим більше розвинутою є культура народу, тим краще розвинута також і його релігія [34, с. 15]. Подібно й з розвитком особистості: оскільки релігійність є основною властивістю людської природи, то чим вищий рівень етично-культурного розвитку людини, тим вищий рівень її релігії. «І чим досконаліша релігія, тим досконаліші і суспільні відносини» [34, с. 25].

Костельник поділяв релігії на нерозвинені (примітивні) та розвинені, політеїстичні та монотеїстичні, природні та об'явлені Богом, хибні та правдиві, мудрі та сліпі, фізикальні (атеїстичні) та надфізикальні (теїстичні), збірні та індивідуальні. Філософ висловив положення про те, що лише одна релігія може бути правдивою. Всі інші – хибні; вони лише відрізняються між собою неоднаковою кількістю правдивих елементів [34, с. 12]. «Кожна релігія безкомпромісово, вороже наставлена до всіх інших, бо кожна вважає себе за єдино-спасенну» [14, с. 4]. Як далекоглядно пророкував філософ: «релігійні війни вічні в людській минувшині, будуть вічні у людській будучині» [27, с. 11], бо зрозумів, що в релігії людина знаходить найглибшу правду та найсвятішу повинність і «релігія стає найглибшим «я» людини» [27, с. 8].

Костельник розрізняв психологічний та теологічний розвитки релігії. Психологічно розвинуті релігії він знаходив у стародавніх халдейців, єгиптян, греків, римлян. У них були величні храми, релігійні обряди, почуття прогрішення, бажання очищення. Але під теологічним оглядом їхні релігії були слабше розвинуті, бо були політеїстичними. Посилаючись на дослідників Ендрю Ланга, Вільгельма Шмідта, В. Катрайна, Костельник стверджував те, що первісні релігії стародавніх народів були досконаліші під теологічним оглядом, бо були більше наближені до монотеїзму. Філософ зробив висновок: «доки вони (племена) ще не зіткнулися з культурою, доти їх поняття про Бога були чистішими. З того висновується засада: що монотеїзм старший від політеїзму» [34, с. 16]. Такі думки Костельник пояснював так: джерелом релігії стародавніх народів було об'явлення, що було дане першим людям, яке пізніше забулося. Звідси випливало, що неупереджений розум давніх народів без фантазій та спекуляцій краще схоплював властиву суть божества.

Індивідуальна релігія розвивається паралельно зі світоглядом. Збірна (така, що охоплює багатьох осіб) релігія (поганська, старогрецька, юдейська, християнська, іслам), яка є основою для організації

церкви, залежить від рівня психічного розвитку її засновника та теологів, які пізніше її розвивали [11, с. 51]. Догми збірної релігії становлять тільки метафізичну основу для світогляду, а не пояснюють усіх явищ у світі. Цю основу теологи мусять узгоджувати з пізнанням світу, а тому можуть виникати помилки. Костельник стверджував, що християнська теологія признала всі відкриті наукою правди [11, с. 64–66].

У передмові до своєї «Логіки» (1942) філософ акцентував увагу на тому факті, що історичні релігії, доки були панівними, організовували спосіб мислення людей. Тому людство було поділене на різні табори, громади, відповідно до способу мислення своєї релігії. Між таборами не було особливих різниць. «Всі однаково розуміють людину і її призначення, а різниці виступають тільки при проблемі засобів до цілі та при дальших чи глибших питаннях. ... Ні одна історична релігія не зриває з людським інстинктом, не вивертає людської природи» [18, с. 1]. Модерна наука, як писав Костельник, виховала модні «фізикалістичні релігії», що були пародіями до релігії, оскільки спонукали до руйнації людської природи, духовної дезорганізації людства.

У рукописі «Упадок релігії» протиставляються теїстичні або надфізикальні релігії (теїзм, деїзм, політеїзм, християнство, юдаїзм, іслам, буддизм, брахманізм та ін.) та атеїстичні або фізикальні (комунізм, модерний расовий націоналізм, атеїстичний альтруїзм і егоїзм, песимізм та ін.). Всі атеїстичні релігії визнають лише природу, а теїстичні ще й надприроду (Бога, духів, життя після смерті). Всі фізикальні релігії «покладають завеликі надії на фізикальний світ і забагато від нього жадають» [33, с. 14]. Найбільше уваги у своїх працях Костельник приділив власне висвітленню основних положень контрастуючих і ворогуючих релігій: теїстичних та атеїстичних.

Психологія віри та релігії. Однією з провідних ідей у філософській концепції Костельника була думка про те, що весь світ і життя складається з контрастів. Ця теза вже була нами окреслена в попередній публікації [39, с. 87–88]. Релігія, згідно з міркувань філософа, також має своє походження в системі контрастів. Джерельний релігійний контраст – цей світ і другий світ (люди і Бог, природне і наприродне). Подібно і людська природа сформована з протиставлень, що достосовані до тих, що є у світі: тіло і душа, чуття і розум, свобода і сумління, яке обмежує свободу, фізичні і моральні закони, гріх і чеснота, почуття буденності та містичне почуття [5, с. 21].

Г. Костельник у низці своїх творів розглянув процеси формування та функціонування релігійності людини. У праці «Християнська апологетика» (1925) мислитель звернув увагу на психологічні механізми становлення релігійності. У формуванні релігії задіяні два чинники: розум і воля. Розумом, як стверджував Костельник, пізнаємо Бога (приймаємо комплекс релігійних правд), а волею служимо Богові (застосовуємо своє життя до пізнаних релігійних правд). Отже, у «Християнській апологетиці» Костельника релігію визначають два основні елементи: віра в Бога та служіння Богові. «Служимо Богові, коли сповняємо його волю в усіх наших моральних відношеннях. А ті відношення розпадаються: а) на відношення до Бога, б) до самих себе, в) до інших людей» [34, с. 11]. Філософ дійшов висновку: людині недостатньо для повного виконання релігійного обов'язку справедливо ставитись до себе та до інших людей, а ще треба спеціально кланятися, молитися Богу.

Натомість у пізніше написаному творі «Релігія в новому освітленні» український мислитель вже критикував загальноживане визначення релігії як віри в Бога і Його вшанування. Він вважав його неповним та завузьким і поставив перед читачами проблему: «чи релігія дійсно тільки віра в Бога?» [26, с. 5]. «Чи людина, позбувшись віри в Бога може залишитись з порожньою душею? Чи вона не мусить поставити щось у своїй душі замість Бога? І чи те «щось» не буде джерелом релігії – очевидно, своєрідної релігії?» [26, с. 5]. Філософ проводив аналогії між функцією релігії в людській душі та управлінням суспільства, у якому мусить бути володар, щоб не було анархії.

У філософській концепції Костельника шлях до розуміння релігії лежить через розуміння людської природи, оскільки людина – релігійна істота. «Коли хочемо пізнати, що таке релігія, мусимо приглядатися не Богові, але своїй власній природі, бо Бога можемо позбутись, але власної природи ніяк не можемо позбутись» [26, с. 6]. Давній афоризм «пізнай себе, щоб пізнати світ» був актуальним і в системі поглядів філософа. У цій проблемі Костельник робив акцент на розумінні та усвідомленні людської свободи в пізнанні [38].

Людина, на відміну від тварин, які керуються інстинктами, визначає свою діяльність завдяки власній свободі волі й розуму. «Свобода в діянні обмежується внутрішніми й зовнішніми перешкодами та насильствами. А свобода в думанні обмежується тільки правдою, якщо її пізнаємо... правда в'яже нашу свободу в думанні, а послідовно також і в діянні, бо діяння йде за пізнанням» [26, с. 6].

Релігія та пізнання. У рукописі «Віра в Бога» Костельник аналізував різні можливості людського пізнання. Очевидно, що одна людина може помилятися, може не бачити правдивого стану речей, який стає відкритий для іншої особи. Костельник стверджував на необхідності оволодіти здатністю правильного користування засобами пізнання. «Людські засоби пізнання – це наче мікроскоп, телескоп. Коли не наставиш добре ..., то не будеш бачити крізь них того, що бачать інші люди, вправні добре користуватися тими побільшуючими інструментами» [11, с. 5]. Таким засобом філософ називав власне

розум. Вміння правильно його використовувати було для Костельника ідеалом усього виховання і науки. «Розум – наче живий мікроскоп, або телескоп, що сам і непомітно накручується, пересувається та наставляється до предмету» [11, с. 6], залежно від почувань, волі та сумління. «Традиція, вдача, розположення, мода ув'язнюють розум» [11, с. 32].

При очевидному пізнанні опановуємо розумом певну цілість предмету. У такому випадку воля та вдача не впливають, оскільки очевидні речі «накидуються» нашому розуму. «Зате при вірі розв'язка проблеми не накидується розумові, він сам мусить її шукати ..., отже воля, почуття та вдача можуть потягнути розум за собою, засліпити його» [11, с. 43]. Віра формується на основі відомості окремих фрагментів і їх інтерпретації розумом. У такому випадку логічна цілість предмету визначається на власну відповідальність і ризик [27, с. 17].

Отже, віра – це результат роботи людської душі та індивідуального характеру під керівництвом розуму. «Яка людина – такі її вірування» [11, с. 44]. Одні вірять в існування Бога, інші – заперечують, аргументуючи своє припущення деякими фактами, які для них є більш переконливими з певних особистих міркувань. Кожна людина повинна особисто впорядкувати свої світоглядні орієнтири. Вони можуть бути постійними, або змінюватися. Однак вони завжди будуть «розв'язками таємниці буття», будуть директивами для людини в її житті.

Отож, Костельник розглядав процес формування релігії під психологічним кутом так: людині для застосування внутрішньої свободи в мисленні та діяльності необхідно доповнити, викінчити свою внутрішню, духову формацію, якимось розв'язати таємницю життя і світу, достосуватись до пізної правди, до своєї віри [26, с. 6], визначити собі орієнтири, свій шлях і спосіб життя. Це доповнення до людської природи, яка є свобідною та не здетермінованою, що стає найвищим «законом для людського життя», Костельник називав релігією. У праці «Упадок релігії» філософ підсумував визначення поняття: «Релігія – це найвищий закон для людського життя, оскільки воно свідоме й свобідне, а той закон люди самі собі надають як вислід своєї розв'язки тайни життя» [33, с. 2]. Цей закон, за Костельником, визначає ставлення людини до світу, вказує людині найвищу мета її життя, постановляє норми досягнення цієї мети, тобто окреслює те, що етично добре, що дозволене, а що шкідливе.

Іншими словами, релігія у внутрішньому людському вимірі – це основа, синтез світогляду, що ґрунтується на вірі, але й оперує знаннями. Не припускав філософ того, що і в майбутньому людстві буде дано в цілості пізнати Всесвіт. З фрагментів пізнаного, що люди приймуть за критичні та вирішальні, будуть робити висновки про буття-життя. А це сфера релігійної віри, яка була, є і буде [27, с. 11]. Костельник міркував, що відповідно до людської природи, все знання, всі розмисли про життя-буття людина повинна звести в логічну цілість, що буде мати характер релігійної віри [27, с. 16]. З психологічної точки зору, на думку філософа, релігію творять суб'єктивні абсолютні вартості життя-буття, які визначають цілі та призначення життя людини [27, с. 20].

Костельник вважав, що найвищим досягненням людини є її мудра віра, яка стає провідником у житті і відкривачем нових правд. «Мудру віру може мати та людина, яка добре орієнтується в житті-бутті, яка вміє підглядати й оцінити хоч би найтонші, укриті, розпорошені, позазмислові дані ...» [11, с. 43].

Для Костельника роль релігії в житті людини безперечно була визначальною. Про це переконання свідчили його однодумці, до прикладу, математик Симеон Бладер [14, с. 71], який відчував реакції містичного світу на прояви власної волі. Костельник вважав, що вона (релігія) «кожному, хто вміє глибше відчувати і думати, дає спромогу стверджувати контакт своєї душі з надприродним світом» [14, с. 71]. Невидимий світ, разом із душею, є прихованим від людини. Її обов'язок – все, що в світі вище й творче, шукати, відкрити і цінувати.

Логічний і практичний боки релігії. Костельник аналізував значення латинського слова «religio», яке походить від слова «religare», що означало зв'язати, зобов'язати. Філософ вважав, що слова «religio» та «religare» охоплюють лише практичний бік релігії, визначають практичні наслідки, що випливають з віри. Отже релігія, відповідно до латинського визначення, – обов'язок, повинність, дотримання засад та виконання необхідних правил, які випливають з віри, а це рівнозначне із законом [33, с. 3].

Слово «віра» має кілька значень. Віра, як «релігійна віра» (віра в Бога) та віра, як прийняття без очевидних доказів («я тобі вірю»), у протиставленні до «знання». «Віра – це один із способів розумового пізнання, який має там місце, де предмет для нас укритий, а доступні для нас тільки неповні, поплутані або невиразні сліди того предмету» [33, с. 168]. Або «віримо в те, що містить у собі якусь неясність, або тайну. Отже віра належить тільки до таких предметів, яких зміслами (відчуттями – Я. П.) не охоплюємо, про які тільки розумом довідуємося» [11, с. 37]. Віра – це розумове пізнання, яке ґрунтується на аргументах – так само, як і знання, проте аргументи віри не охоплюють цілого предмету, тому не виключають сумніву [11, с. 38].

Костельник у праці «Справжнє джерело атеїзму» сам визначив, що найкраща дефініція «віри» така: «Вірити значить: признавати щось за правду в матерії, в якій повна наглядність для нас недоступна, антиципуючи наглядність на підставі рішального аргументу, що в'яже не тільки наш розум, але й совість та чуття» [32, с. 135]. У неопублікованому творі «Логіка» читаємо таке: «При вірі співпрацює

ціла людська душа: не тільки розум, але й чуття, сумління і воля. З цього видно, що віра може бути безпристрасна (свобідна) і пристрасна, фанатична, поневолююча, ... (яка) засліплює розум, робить його некритичним» [18, с. 128]. Будь-який світогляд, що систематизує гіпотези, теорії, доктрини, це віра [11, с. 42]. Відповідно, Костельник називав вірою матеріалізм, дуалізм, монізм, пантеїзм, суб'єктивізм, ідеалізм, скептицизм, раціоналізм, сенсуалізм, емпіризм, позитивізм, атеїзм.

Філософ протиставляв мудрій вірі сліпу. Власне в мудрій вірі мусить бути гармонійне поєднання розуму і чуття. Віра без чуття – слаба і хитка, а без розуму, без свobodного мислення, під впливом лише чуття – сліпа. «Отже придержуй чуттям свою віру, щоб вона була сильна і жива, а бережи свободу розуму, щоб він у кожній хвилині був спроможний критично оцінити віру» [11, с. 46]. Костельник констатував, що невелике число людей вмiють свobodно мислити, а переважна більшість – «невiльники своєї віри» [11, с. 46].

А слово «релігія» належить тільки до віри релігійної. Релігійна віра займає першу позицію у структурі релігії. «Віра – це логічний бік релігії: розв'язка життя-буття, яку ти признаєш за правду» [26, с. 6]. Костельник також констатував залежність змісту етики від релігії. Будь-яка «етика впливає з релігії: етика – це практичний бік релігії» [26, с. 7]. У раніше написаному творі Костельник визначав етику, як практичний – моральний бік релігійної віри; як збір обов'язків, що впливають з релігійної віри [27, с. 17, 18]. Власне у творі «Релігія в новому освітленні» Костельник чіткіше окреслив поняття «релігії», «віри» та «етики» та вказав на їхню взаємозалежність. Із змісту релігійних уявлень визначаються директиви і правила людської поведінки, які складають основу етики [39].

Очевидно, що із зміною релігійних положень людини змінюються її світоглядно-етичні засади. Власне тому перехід із однієї релігії в іншу супроводжується складною внутрішньою боротьбою [34, с. 9]. Костельник також стверджував, що людина може жити «подвійною релігією», пояснюючи це тим, що «логіка релігійної віри не мусить бути послідовна – світогляд не мусить бути наскрізь логічно побудований» [11, с. 51]. Тому часто люди бувають у своїй теорії і практиці непослідовними. «Зрештою, кожна людина в конкретних випадках може переступати закон своєї релігії, тому що пристрасті тягнуть її в свій бік, а релігія – це закон для нормування свobodного людського життя, отже, людина може і не послухатися цього закону» [11, с. 51].

Костельник критикував бажання атеїстів створити етику, незалежну від Бога і релігії [26, с. 7; 27, с. 17]. Було б ілюзією укласти етику чисто «науково», без огляду на яку-небудь релігію. «Атеїстична етика так само «залежна», як і теїстична», від своєї релігії [33, с. 3; 11, с. 51]. Вона може бути егоїстична, альтруїстична, гедоністична, стоїчна і т. д. Костельник поділяв атеїстів на релігійні секти: марксистки, сталіністи, соціалісти, матеріалісти, агностики, суб'єктивісти, егоїсти, – які висували різні етичні переконання [26, с. 7].

Теїзм та атеїзм. У кожної людини мусить бути своя віра, – стверджував український філософ. А між різними вірами не може бути більшої протилежності, як між вірою в святого Творця та атеїзмом [30, с. 22]. За розумінням Костельника, атеїзм – це не лише заперечення, але й ствердження, це також віра, однак віра в «нерозум» світу, в те, що Бога немає [30, с. 20], атеїзм – це «віра в болото» (матерію, «нейтральну розчину» всіх речей і законів), «віра в ніщо» [30, с. 16], «віра в дійсність болота, а в химерність духа» [30, с. 21]. А від віри залежить усе, бо «твоя віра дає спеціальну вартість цілому світові й тобі, і твоїм дітям, і твоїм сусідам, і цілим народам: вартість, норми для життя, права і обов'язки, надії і мрії для щастя», – підсумував мислитель [30, с. 22]. «Отже, щиро й послідовно атеїзм також повинен би називатися вірою –... тотальною, найвищою вірою, яка визначає світогляд і позицію людини в житті-бутті» [26, с. 4].

Аналізуючи твори Костельника стосовно його клопітких досліджень атеїзму, можна простежити зміну в дефініції поняття «атеїзм». У «Християнській Аполюгетиці» (1925): атеїзм – безконфесійність [34, с. 23]. У праці «Світ як вічна школа» (1931): атеїзм – віра в «нерозум», «болото», в те, що Бога нема. У праці «Справжнє джерело релігії» (1935): «Атеїзм не є релігією, бо релігія це віра, з котрої випливають обов'язки для людини, а атеїзм не накладає на людину ніяких обов'язків. Однак він є вірою у повному й точному значенні слова» [32, с. 135]. У праці «Релігійні фальші нових часів» (1937) філософ міняє свою позицію і заявляє, що «треба нам призвичаїтися атеїзм називати релігією і говорити, нпр., що в XIX в. наука спричинила зріст нової релігії – атеїстичної» [27, с. 19]. У рукописному творі «Атеїст» (1943) Костельник чітко заявляв, що «атеїзм не є релігією тільки в релятивному значенні – в порівнянні до теїзму, але в абсолютному значенні, атеїзм є релігією» [5, с. 3–4].

У творі «Матеріалізм» (1945) Костельник продовжував свої міркування щодо атеїзму як своєї релігії, яка дає душі свої приємності, потіхи, надії і страхи, свою гордість і свою нагороду [20, с. 242]. Представники атеїстичної віри вважають себе незалежними ні від кого, почуваються творцями світу та сподіваються на безмежні можливості в перетворенні природи.

На місце Бога атеїсти підносять людський розум, людське «я», своє власне «я», науку, «іманентне божество» в людській свідомості, державу, суспільність, народ і т. д. До прикладу, Костельник цитував Мечнікова з його твору «Про людську природу» (Варшава, 1905): «якщо це правда, що часто твердять,

що не можна жити без віри, то такою вірою буде тільки віра у всесильність науки» [11, с. 26]. Їхні божества, як стверджував Костельник, були лише ідеями, ідеалами, яких треба ще творити. Звідси він робить висновок, що теїсти вшановують Бога, а атеїсти лише творять божество [27, с. 21].

Філософ висловлював критичне своє ставлення і щодо теїстичних релігій: «Кожна історична теїстична релігія замазана людськими надужиттями та явними гріхами...» [5, с. 64]. А атеїстичні релігії «засадничо помиляються в безпосередніх, досвідних життєвих даних, тому вони руйнують людське життя» [5, с. 80]. На думку філософа, лише теїстична релігія є природньою. Її джерелом є людський інстинкт. Атеїстичні релігії – це штучні прояви, це революції, бунти людської природи, складні неприродні духовні явища [26, с. 8]. У творі «Ломання душ» філософ стверджує, що зміст атеїзму веде до повного заперечення людяності, до нігілізму. «Атеїзм убиває, руйнує, наказує брехати, доводить життя до абсурду» [19, с. 15]. З таких тверджень Костельник дійшов висновку, що атеїзм є своєрідною психічною хворобою [33, с. 15].

У праці «Світ як вічна школа» (1931) Костельник висловив психологічні пояснення атеїстичного вибору людей у пізнанні. Вони ставлять понад усе ясність, свободу і самопевність, а ненавидять загадковість світу, ті почуття й думки, які загадковість світу викликає в душі: непевність, прибитість. «Поклонники психічної неутральности неутралізують увесь світ, очищують його від усяких чудес, зводять його на щораз менше, на «ніщо»... Ось тут колиска, у якій родяться всі раціоналісти, натуралісти, атеїсти, – всі вороги всяких чудес і див, вороги безмежного багатства буття, а речники негачії й нівеляції буття. Вони свобідно дихають лиш тоді, коли уявляють собі прапричину світа як «біле світло дня», як «ніщо», котре існує» [30, с. 38]. Критикуючи виразників атеїзму, Костельник стверджував, що всі люди є «модальними» (потенційними) атеїстами час від часу, коли забувають «другий світ» [5, с. 25].

Наука, релігія та атеїзм. Мусимо тут згадати також проблему протиставлення релігії та науки, оскільки Костельник вважав її однією з причин розповсюдження атеїзму. У своїх наукових творах він окреслив поняття релігійної віри, релігії та науки. У статті «Розвиток ідей томізму у філософській концепції Гавріїла Костельника: віра і наука» [40] ми виклали його розуміння цих понять. Тут коротко передамо їх зміст.

Костельник розглядав релігію та науку як дві різні незалежні сфери пізнання. Правди релігії (віра) та науки (знання) формуються відмінними між собою чуттями й залежним від чуттів розумом. Віра (релігійна) вибудовується пробудженою свідомістю, що в стані пізнати надчуттєвий, нематеріальний світ. Віра (в загальному) – це система апіорних, неочевидних засад, які є узгоджені з розумом і свобідною волею. Знання – це сукупність очевидних суджень про предмет. Правди віри, що стають очевидними, переходять у знання.

Наука вибудовується буденною свідомістю, для якої відкритий лише матеріальний, чуттєвий світ. Буденна свідомість обмежує кругозір людини у пізнанні. Представники природничих дисциплін приймають до уваги лише пізнане буденною свідомістю; відтак пропонують нову віру, «віру в матерію», атеїстичну віру, яку вважають науковою та єдино правильною. У більшості випадків у зіставленні релігії та науки протиставляється власне віра в Бога та віра в самодостатність матерії, а не віра та знання, які є взаємодоповнюючими. Якщо наука буде пізнавати природу, а релігія – надприроду, то тоді наука й релігія будуть також взаємодоповнюючими, будуть творити цілісну систему пізнання цілого буття. Природничі науки закономірно відкидають надприродне, бо користуються принципом прийняття лише експериментально доведених фактів. Але, правдивий науковець повинен мати цілісний світогляд, а не фрагментарний, на основі частинного знання, тому з необхідності доповнює його завдяки вірі. На прийняття як і певної віри, так і наукових тверджень може впливати традиція, мода, вдача або логічні переконання [11, с. 31].

У статті «Ленін – релігійний фанатик» (1943), яка була надрукована в «Краківських вістях» [17], Костельник розглядав поняття релігії у протиставленні з наукою. Наука – критична, приймає доказані правди, теорії, гіпотези, еластична під поглядом віри у свої твердження, розростаюча; це погляд-теорія, що має заспокоїти нашу жадобу знання; ціль науки – здобувати світ. Натомість, релігія – догматична, яка ґрунтується на певних положеннях, що мають свій логічний зміст; це погляд-теорія, що має заспокоїти нашу потребу провідника у практичному житті; визначає спасенний шлях для життя, що стає законом для життя; вона утверджується з часом, але не розростається; ціль релігії – здобувати людей; вона надає «духовний фасон» людині.

Неодноразово у своїх творах філософ намагався окреслити дефініцію науки. До прикладу, в праці «Релігійні фальші нових часів» (1937) Костельник аналізував значення слова «наука» та вважав його багатозначним. У найширшому значенні «наука» – це все, чого люди коли-небудь навчали або навчають (міфологія, теологія, всяка гіпотеза). «Всяка розвинена релігія також називає себе наукою» [5, с. 1]. У протиставленні науки релігії, під наукою можемо розуміти систему знань, які виключають сумніви [27, с. 17] або знання певної очевидної правди [5, с. 2]. У праці «Віра в Бога» (1942) Костельник також розмірковував над тлумаченням слів: «в найширшому значенні «наука» – це всяке вчення: все,

чого коли-небудь навчали... В вужчому значенні наукою є вчення, логічно розвинене, умотивоване та усистемізоване... Ще в вужчому значенні наукою є правдиве знання» [11, с. 29–30]. Критерієм для правди є тільки «логічна наглядність», що має вузьке поле в людському пізнанні, а саме – в логіці, арифметиці та геометрії. Пізнаючи конкретні природні об'єкти, очевидність є поверховою.

Хибним було бажання заміни релігії наукою. Наука та релігія мають свої окремі засоби та сфери пізнання. На думку Костельника, людина не здатна пізнати в цілості таємницю життя і світу наглядно й доказово, як цього вимагає наука. Недоведені факти, які науковцями називалися «науковими гіпотезами», були ж неочевидними і приймалися на віру. Твердження існування чи неіснування Бога залишаються науково не доведеними. Наука «присвоїла» собі сферу релігії, «бажала» науково, тобто у формі знання, вирішити проблеми, що їх релігія вирішує у формі віри [27, с. 5]. Внаслідок чого витворилася нова релігія – атеїзм. Поширювались думки про те, що при пануванні науки, люди стануть безрелігійними [5, с. 3]. Костельник вважав, що люди, щоб не вживати осміяне чи принижене слово «віра», почали користуватись більш науковими поняттями, такими як: світогляд, орієнтація, ідеологія, теорія, доктрина, партійна програма та ін. «А в дійсності все те віра!» [33, с. 13].

На думку філософа, підміна понять «релігія – наука – атеїзм», а також неправильне їхнє тлумачення призводять до трагічних практичних наслідків. Боротьба з сфери релігії перенеслася на проблему людської природи. «Людина без містичної ареолі втратила своє достоїнство і своє людське право; новомодні партійні «спасителі» глядять на людину як на цифру у своїй статистиці, і так до людини ставляться без усякого Божого страху» [11, с. 293]. Правдива релігія визнає божественну природу людини. Атеїзм, натомість, прирівняв людину до тварини. Замість релігійних понять «святого терпіння» наука-атеїзм висунули «боротьбу за існування», що її соціалісти оформили, як «класову боротьбу». Замість ідеалу «святості» – поняття «фізичної сили – перемоги». Релігія об'єднує одиниці в духовну єдність, яка необхідна для будування життєвих цінностей вищих рівнів і для забезпечення тривкого миру. При прийнятті атеїстичних поглядів «кожний... став найбільшим авторитетом для самого себе, ... має свій власний світогляд. ... кожному народові кожного дня загрожує вічна революція... Марні або й звихнені типи виносять себе понад найбільших геніїв людства» [27, с. 4–5]. У творі «Основи теїзму та атеїзму» (1939) Костельник навіть припустив, що світ загине, якщо «не визволиться від звироднілої психози атеїзму». «Загибель від масового атеїзму виявиться аж за яких 300-500 літ, якщо він – не дай Боже – буде так далі рости, як досі» [23, с. 168].

Неправильна інтерпретація нових наукових відкриттів, як свідчив Костельник, спричинила духовну катастрофу Європи, що переживало людство та не бачило її кінця. Природничу науку асоціювалося з вогнем у руках недосвідчених дітей. Філософ вважав, що доти не буде згоди та спокою в світі, доки теологи та фізики не знайдуться в рамках одного світогляду [13, с. 175]. Та доки інтелігенція буде атеїстичною, у світі буде вічна, перманентна революція [33, с. 15]. У неопублікованій праці «Логіка» Костельник нарікає на наукову інтелігенцію, яка створила жахливу наукову катастрофу і яка «тягне за собою півінтелігенцію та простолюття, і люди, попавши в роздор із своєю власною природою, не можуть знайти місця в житті, не можуть досягнути рівноваги» [18, с. 27]. Проте Костельник широко вірив, що люди легше зречуться вітчизни, національності, ніж релігії, бо в релігії зосереджено все, що людина приймає «за найглибшу правду та свою найсвятішу повинність» [27, с. 8]. Він був переконаний, що «атеїзм родиться з наукової манії, а не з об'єктивних фактів, що їх наука відкрила» [5, с. 37].

Релігія в атеїстичних джерелах. У пошуках об'єктивної дефініції релігії Костельник аналізував також антирелігійні джерела інформації (Г. А. Гурев. Антирелигиозная хрестоматия). Мислитель зазначив, що саме більшовики Луначарський, Горький, німець Альберт Кранольд перші озвучили думку про те, що соціалізм – релігія без Бога. Після більшовицької революції, про що свідчив Костельник, у часописах та книгах більшовизм трактувався часто як релігія [27, с. 26]. Подібні думки були гостро критиковані головним вождем більшовизму Леніним. Горький та Луначарський змушені були відмовитись від своїх «богобудівничих ідей».

Костельник розмірковував таким чином. Соціалізм повинен бути лише суспільною теорією. Але коли його ідеологія, діалектичний матеріалізм, претендує на статус всеохопного тлумачення будь-яких процесів, тоді теорія соціалізму виконує функції релігії («займає місце теології»). «В дійсності всякий найвищий закон життя, що займає місце релігійного закону, є релігією» [17].

Костельник навів дефініцію релігії чільного філософа більшовизму Плеханова: «Релігію можна визначити як більш-менш струнку систему уявлень, настроїв і дій» [5, с. 4]. Таке тлумачення Костельник вважав оптимальним для висновку, що будь-який світогляд є релігією. Проте Ленін називав будь-які релігійні ідеї мерзотою. Але, на думку Костельника, він сам зробив з марксистського матеріалізму, комунізму та революціонізму релігію. Саме релігійним фанатиком Костельник називав Леніна за його активні пропагування революційних ідей та непримиренність до інших чужих релігійних поглядів.

У християнському світогляді людина – образ і подоба Бога. Людські думки й почуття не мають міри, «а що не має міри, це божественне», переконував філософ у своєму ненадрукованому творі «Ідеальна людина» [14, с. 64].

Костельник у творі «Чому більшовики переслідують релігію?» [35] наводив причини активної боротьби більшовизму проти релігії. Головною зброєю більшовиків була атеїстична ідеологія, яка копіювала характеристики релігії і виконувала її функції: була не толерантною, нетерпимою до іншої релігії, була переконана в правдивості своєї віри і переконувала в тому інших, «рятуючи» людство, творячи «новий світ», руйнуючи старий світ і його релігію з світоглядними та моральними переконаннями, була загальною справою, яка об'єднувала всіх представників більшовицької партії.

Типи атеїзму. У праці «Вихідні точки атеїзму» (1943) Костельник намагався пояснити типи, походження, мету атеїзму та відмінності його від теїзму. Мислитель розрізняв два типи атеїзму: науковий і неморальний. У науковому атеїзмі заперечується існування Бога лише завдяки інтелектуальним мотивам. «Теоретичний атеїст хоче позбутися загадки світу, і спрощує світ так, що для Бога, для тієї тайни тайн, не залишається місця у світогляді атеїста» [10, с. 3]. Костельник аналізував 1944 року цей тип атеїзму на прикладі науковця-математика та письменника I половини XX ст. Бертрана Расселя [4]. Науковець-атеїст возвеличував науку та раціоналізм, які ліквідують таємницю життя: «Втратити віру в науку – це втратити віру в найкращу питоменність людини» [4]. Він описав ілюзорне утопічне майбутнє суспільство, яким управлятиме «науковий уряд», де будь-яку працю виконуватимуть машини, а тварини зовсім зникнуть. Метою життя кожної людини, як визначав Б. Рассель, «є її глибокі бажання, які – якщо є – принесуть їй спокій» [4]. У світоглядній системі Б. Расселя присутнє заперечення моральності. Як вважав Костельник, воно було властиве атеїстам.

Світогляд наукового атеїста формується «в науковій атмосфері, де рефлексії вже визволені, відірвані від спонтанних реакцій людського розуму». Початок зародження такого світогляду Костельник виводив із Стародавньої Греції, а саме від грецьких атомістів. Їхній розвиток філософських розважань призвів до зміни об'єкта пізнання зі світу на людину та втрати природної довіри до людської природи серед софістів і скептиків [9, с. 31].

На думку мислителя, атеїзм розвивається паралельно з природничою наукою. «Атеїзм може зродитись тільки тоді, коли людина вже дещо глибше заглянула в механічну структуру світу, бо з природи, без науки людина не визнається на тому» [10, с. 3]. Науковці-атеїсти прагнуть розкрити таємницю походження та розвитку світу апіорі, приймаючи, що його першопочатком був найнижчий матеріальний несвідомий елемент. Прапричиною світу в їхній теорії є внутрішньо розвинутий, несущільний, нескоординований, без розумних спроможностей механічний хаос [10, с. 4]. Цілком протилежну позицію займають теологи, коли визнають найвищу свідому природу прапричиною світу. У її свідомості всі частини сходяться в одній точці, управляються мудрим, творчим чинником – розумом. Костельник наполягав, що лише така прапричина «могла надати світові суцільні закони, а людині розум» [10, с. 4].

До неморальних атеїстів Костельник зараховував людей, у світогляді яких домінують тваринні інстинкти, задоволення тілесних потреб та матеріальних забаганок. Вони ігнорують моральні закони, чим порушують природний лад душі, а відтак заперечують існування Бога. Їхнім гаслом є «роби, що тільки хочеш, але не роби собі нічого з того, що робиш» [19, с. 11]. «Атеїст найнижчої категорії ... боготворить свої зміслові приємності та цілий світ приносить у жертву тому своєму марному молохові» [27, с. 20]. За Костельником, усі види атеїзму породжуються «зломом, перекручуванням, звихненням людської душі», порушенням природно-психічної атмосфери людського інстинкту та природної інтелектуальної інтуїції [27, с. 29].

Атеїзм та деградація людської природи. У праці «Ломання душ» (1923) Костельник аналізував розвиток новітнього атеїзму в белетристиці письменників, що конкретизували атеїстичну ідеологію, виявляли зміст атеїзму. Український філософ вбачав у його поширенні трагедію, як для окремої людини, так і для всього людства. «Він веде до повного заперечення людскості, до нігілізму. З чоловіка остається тільки аморальний звір, з людського товариства – стадо мішаних звірів» з філософією нової моралі [19, с. 5]. Етичні цінності, які були озвучені Володимиром Винниченком: «коли нема ніякої душі, ... тоді нема ні гріха, ні моральності, тоді тільки тіло...» [19, с. 10], «все є добре, що дає радість, і все є зле, що дає страждання. ...Роби по своєму» [19, с. 11], – у моральній сфері визначали повну сваволю. Винниченко возвеличував «вільну любов» та нарікав на присутність розуму, думки у людській свідомості, які заважають вільно віддатися інстинктам тіла, як тварини. Костельник пропонував людям, які проповідують «декаденційну скотинячу мораль», із милосердя помістити в божевільнях [19, с. 14]. Руйнуюча культура атеїзму заперечувала зміст життя-буття, роздвоювала людську особистість, нівелювала найвищі цінності, породжувала агностицизм і песимізм, проголошувала гасло: «поворот до здорової і вільної скотини», що вело до деградації людської природи [19, с. 14–15].

Вихід, порятунок для суспільства, зараженим атеїзмом, Костельник знаходив у «повороті до здорової хлопської душі», до її віри в таємний глибокий зміст життя, до її довір'я до розуму, до людської природи та до природи взагалі, до її рівноваги, спокою, тверезості, до моральності, до встановлення ладу та підпорядкування нижчого смислу вищому. Костельник застерігав, що повна сваволя в моралі, призведе до затуплення, млявості та анемії всіх людських сил. «Залишається хіба тільки знасилувати себе самого якимись наркотичними, подразнюючими орудниками, щоби в душі з'явилося якесь вра-

жіння. Се вражіння внаслідок отупіння душі буде дуже вбоге. Се буде примітив» [19, с. 22]. Костельникове пророкування справдилося в сучасному суспільстві, що стало виявом негативної руйнівної сили атеїстичного світогляду з розповсюдженням наркотичного uzалежнення, алкоголізму, суїциду, невиліковних хвороб, які виникли внаслідок неприродного способу життя, примітивізму та порушення ієрархії цінностей у світогляді.

Часи змінюються, змінюється ставлення до певних етичних положень. Костельник констатував, що Михайло Павлик, який був речником «вільної любові», відсидів у в'язниці шість місяців за свій твір, а Володимир Винниченко, його однопумець, став пізніше навіть керманічем держави. Сьогодні можна простежити за ширшими масштабами не лише схвалення, але й заохочення всездозволеності.

Водночас Костельник часто у своїх творах акцентував увагу на дисгармонійному пізнанні природничих та психологічних сфер. «Збільшивши знання світу, люди втратили внутрішнє освячення – «запах душі» [15, с. 303], «заниділи духові очі, які бачать духове у світі» [13, с. 174]. У модерної людини виходить явна диспропорція в освіті: природу знаємо, цікавимося нею, розчитуємося в ній, а духових явищ не знаємо, не знаємо їх техніки, не вміємо собі раду дати з ними [13, с. 184]. Наука вивчає лише природні явища, а духовні явища залишаються осторонь. Їх легше відкинути через неможливість пояснення звичним способом, ніж втратити авторитет ученості.

Світове суспільне становище, як оцінював у серпні 1943 року Костельник, перебувало в апокаліптичній катастрофі. Таку ситуацію спричинили пропагування «нових модних, наукових, самопевних поглядів та ідеалів» [5, с. 1], які обіцяли порятунок людству на землі. Підміну понять «науки», «віри», «релігії» Костельник визначав у неопублікованому творі «Атеїст» як один із моторів апокаліптичної катастрофи. «Якби верховоди науки в XIX ст. мали ясні й об'єктивні поняття про науку та релігію, то неможливий був би більшовизм, ні гітлеризм» [5, с. 3], та подібне – в іншому творі: «якби серед вчених домінувало правильне розуміння релігії та атеїзму, як релігійної віри, то історія мала б зовсім інший напрямок» [11, с. 53]. Дещо наївно це звучить з позицій сьогодення, коли в XXI ст. ми стали свідками й учасниками нелюдських стосунків у боротьбі за владу та перерозподілі економічних і політичних впливів.

Філософ розмірковував: «Розвал світу, що його переживаємо, не був можливий ні тому 50 літ, ні навіть за першої світової війни» [5, с. 7]. Костельник намагався зрозуміти причини трагедії в 1943 році. Він вважав, що ця трагедія мала дуже сильне й розгалужене коріння, оскільки вся тогочасна наука, культура і цивілізація сприяли розповсюдженню атеїзму. В різні історичні епохи людство мало свого поводиря: в середні віки була шляхта і клир, в першу світову війну – династії і церква, в другу – більшовики і гітлерівці. Роль шляхти виконує інтелігенція, а клиру – «політруки», які проповідували більшовицьку атеїстичну релігію. «Саме атеїзм є представником і виразником нашого світу і нашої епохи. А епоху постановляємо за тим, що нове і панівне, що утворює ніби вісь, довкола якої події суспільного життя укладаються» [5, с. 9–10]. Атеїзм набув масового, державного і диктаторського характеру, він утворював своєрідний комплекс понять та ідей, став «духовним проводом у світі», сформував нове людське середовище зі своєрідною психікою та етикою.

Костельник песимістично констатував: «Найвизначнішою характеристикою нашого світу і нашої епохи є атеїзм, а наша епоха – атеїстична. Тому й наша доля – доля безбожників» [5, с. 11]. У творі «Віра в Бога», написаному 1942 року, він висловив подібну позицію: «модерне людство, оскільки воно атеїстичне, дало себе пірвати звихненим поняттям помиленого розуму, і на вершках науки, наче божевільний, винищує себе і своє життя, думаючи, що творить новий кращий світ» [11, с. 3–4].

«Без жертви, терпіння, послуху, без згляду на інших, – зазначав Костельник, – суспільство (будинок) мусить завалитися. І наступить руїна ...» [19, с. 22]. Справжні етичні закони мусять ґрунтуватися на правді, вони вищі від людей, не творяться людьми. Люди повинні шукати правди, а не вигадувати її, пристосовуючи її до себе, та творити своє життя згідно з правдою. «Хто втратив віру в Бога, той втратив здоровий змісл життя, той фальшиво дивиться на людину і на цілий світ», – стверджував філософ [27, с. 31], – «той ніколи не дійде до задовільного пояснення генези та характеру своєї власної душі, своєї свідомості і свого розуму» [33, с. 11]. Костельник радив філософам, що сплели «сітку» атеїзму, сплести «сітку» довір'я до людської природи та природи загалом. «Хай виступлять нові тисячі, хай спасають недужий світ! Нехай витворять здорового, нового духа часу» [19, с. 20]. «Вагітні землею, лише землею родять, а Дух і Його царство це для них мов казка» [42, с. 176]. У властивій Костельнику поетичній манері в праці «Пісня Богові» звучить заклик: «... станьте вагітні духом, щоб духа родити» [42, с. 176].

Низкою своїх праць на антиатеїстичну проблематику Костельник розвіяв міфи, які творилися і розповсюджувалися тоді, але подекуди є актуальними і сьогодні, а саме: атеїзм не є релігією, лише наукою; наука перемогла релігію; безрелігійна людина є не лише можливою, але саме вона є людиною майбутнього; правдива (наукова, поступова) етика – це етика незалежна від релігії; релігія ґрунтується на чутті, волі, фантазії, наївному розумінні; релігія – це приватна справа; релігія – мало важлива, пережита справа; держава зовсім не повинна цікавитися релігією; релігійні війни вже перевелися [11, с. 52].

Причиною прийняття ідей атеїзму Костельник вважав, передусім, негармонійний розвиток науки, а саме інтенсивний розвиток природничих наук і застій науки про душу. Неправильна інтерпретація

наукових відкриттів, підміна понять «релігія – наука – атеїзм», а також неправильне їхнє тлумачення, пропагування визначення релігії, як «пережитку» та минулу нижчу стадію розвитку людського світогляду та життя, слугувало швидшому засвоєнню атеїстичних поглядів серед населення. До соціально-культурних причин Костельник відносив свободу вільного розповсюдження атеїстичних видань, товариств, партій, шкіл та зорієнтування людей на пріоритет цінностей матеріальної культури.

У системі своїх праць Костельник визначав атеїзм як релігію, віру в неіснування Бога, розмежував атеїзм науковий або теоретичний та неморальний. Вершиною росту наукового атеїзму Костельник визначив другу половину XIX ст. У цей період в науковому світі домінуючими були ідеї про вічну нестворену матерію та теорія еволюції Дарвіна. Різно протиставлялась релігія з містичними положеннями та наука з механістичними, матеріалістичними. Костельник вважав атеїзм сильною спокусою у світі з високим розвитком науки та підірваними природними людськими інтуїціями. А спокуса полягала в тому, щоб дивний і незрозумілий світ зробити простим і ясним, де б людина могла б почуватися незалежним володарем.

Костельник шукав причини інтенсивного розповсюдження атеїзму та його утвердження саме в розвитку природничих наук, а конкретніше фізики. Проте на деякий час його позиція змінилася. Він навіть припустив, що відкриття фізиків першої половини XX століття мали б змінити домінування атеїстичних поглядів, оскільки науковці заперечили вічність матерії та світу, механічний рух атомів. Український філософ почав навіть покладати надії на майбутній розвиток фізики, яка «пригасить вогонь атеїзму» [10, с. 5]. Проте згодом він повернувся до своїх попередніх переконань, а в жовтні 1946 року, за два роки до смерті, він писав, що «фізика ніколи не відкриє нам релігійний характер неба, тому що вона стежить тільки за матеріальними зв'язками. Помилка фізиків в тому, що вони вірують, наче б фізика вичерпувала весь інвертар світу і життя» [14, с. 62]. Фізика і хіміка вивчають лише «лушпину, а не ядро буття» [43, с. 11]. А їхню ментальність – фізикалізм – філософ визначав як «властиву причину сучасного атеїзму і трагедії людства» [11, с. 28]. Вона відриває людей від вічності та Бога і надає людям новий орієнтир життя: жити лише для землі [11, с. 57].

Будучи священиком, Костельник усвідомлював необхідність розвитку та активності з боку теологів у формуванні суспільної свідомості у період розквіту природничих наук. Філософ емоційно висловився в неопублікованій праці «Упадок релігії»: «Не можна навіть мріяти про поворот інтелігенції до Христа і до церкви, доки теологія не буде згармонізована з модерним природничим світоглядом» [33, с. 184–185]. Костельник сам постійно цікавився новітніми науковими відкриттями і добудовував їх до своїх усталених положень у світогляді, активно ділився ними через публікації у пресі, наукові праці та виступи на відкритих наукових лекціях із громадськістю. Його ідея поєднати креаціонізм з еволюцією не була сприйнята серед теологів. Проте, ця інноваційна думка звучить із уст Папи Римського Франциска в 2014 році та викликає жваву дискусію [44].

Зі свого боку Костельник як науковець будував систему понять, яка б знімала суперечності між релігією та наукою, вірою та знаннями, пропонував своє розуміння релігії, атеїзму. Для філософа абсурдним було поняття «безрелігійна людина». Кожна релігія-віра, на думку філософа, є формою життя, якій людина повинна підпорядкувати свої життєві сили. А кожна душа має складну будову, яка формується згідно з планом віри тої ж душі. Вірою визначаються та порядкуються світоглядні орієнтири, цілі, почування. Основні релігійні принципи проектують людську діяльність, виконують функції керівника в мисленні та поведінці.

Костельник виявляв причини існування конфліктів протилежних світоглядних позицій, констатував, що інтелігенція та молодь, тобто освічені представники нації, легше відмовляються від теїстично-зорієнтованого світогляду, аналізував початки та причини захоплення цих верств атеїстичними поглядами, оцінював негативні наслідки втрати людьми віри в Бога.

Література:

1. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць. – Львів-Ужгород : Гражда, 2007. – 526 с.
2. Гірник О. Пошук ідентичності як «*principle movens*» творчості Гавриїла Костельника / О. Гірник // *Ultra posse*. Вибрані твори. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 17–89.
3. Кашуба М. Гавриїл Костельник: філософські погляди / М. Кашуба, І. Мірчук. – Дрогобич : Вимір, 2002. – 140 с.
4. Костельник Г. Атеїст XX століття – Б. Рассель / Г. Костельник // *Краківські вісті (щоденник)*. – 1944. – ч.120, 4 червня. – С. 2–5.
5. Костельник Г. Атеїст. (Рукопис) / Г. Костельник. – 23.08.1943. – 112 с.
6. Костельник Г. Більшовицька «релігія» // Г. Костельник // *Діло*. – 1927. – 24 квітня.
7. Костельник Г. Більшовицька інквізиція / Г. Костельник // *Діло*. – 1930. – Ч. 90, 26 квіт.; Ч. 92, 29 квіт.; Ч. 93, 30 квіт.; Ч. 94, 1 трав.
8. Костельник Г. Большевизм – новітній «кльовн» Християнства / Г. Костельник // *Нива*. – 1929. – Ч.12. – С. 452–458.

9. Костельник Г. Боротьба за людську природу / Г. Костельник // Нива. – 1925. – Ч. 1. – С. 31–32.
10. Костельник Г. Вихідні точки атеїзму / Г. Костельник // Краківські вісті (щоденник). – 1943. – Ч. 286, 19 грудня. – С. 3-4; Ч. 287, 21 грудня. – С. 3–5.
11. Костельник Г. Віра в Бога. (Рукопис) / Г. Костельник. – 16. 03.1942. – 293 с.
12. Костельник Г. Границі демократизму / Г. Костельник. – Львів : НТШ, 1919. – 220 с.
13. Костельник Г. Зависть Богів / Г. Костельник // Костельник Гавриїл. Ultra posse. Вибрані твори. – Серія usgajnica: ad fonts. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 168-205.
14. Костельник Г. Ідеальна людина. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1945. – 75 с.
15. Костельник Г. Квіти на престолах / Г. Костельник // Костельник Гавриїл. Ultra posse. Вибрані твори. – Серія usgajnica: ad fonts. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 299–351.
16. Костельник Г. Краска понять / Г. Костельник // Альманах українських богословів. – 1923. – С. 53–67.
17. Костельник Г. Ленін – релігійний фанатик / Г. Костельник // Краківські вісті (щоденник). – 1943. – Ч. 7. – 14 січня. – С. 2–5.
18. Костельник Г. Логіка. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1945. – 390 с.
19. Костельник Г. Ломання душ. З літературної критики / Г. Костельник. – Львів : Добра книжка, 1923. – 95 с.
20. Костельник Г. Матеріалізм / Г. Костельник // Костельник Гавриїл. Ultra posse. Вибрані твори. – Серія usgajnica: ad fonts. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 206–298.
21. Костельник Г. Моральне зло / Г. Костельник // Нива. – 1925. – Ч. 6. – С. 198–207; Ч. 7–8. – С. 233–245; Ч. 9. – С. 307–317; Ч. 10–11. – С. 382–388.
22. Костельник Г. Надзмісловий світ / Г. Костельник // Нива. – 1927. – Ч. 3. – С. 101–108; Ч. 4. – С. 136–144; Ч. 5. – С. 165–171; Ч. 6. – С. 206–209.
23. Костельник Г. Основи теїзму та атеїзму / Г. Костельник // Дзвони. – 1939. – Ч. 5/6. – С. 162–168.
24. Костельник Г. Пояснення / Г. Костельник // Нива. – 1925. – Ч. 6. – С. 218–220.
25. Костельник Г. Психологія віри / Г. Костельник // Нива. – 1926. – Ч. 5. – С. 175–181; Ч. 6. – С. 200–206; Ч. 7–8. – С. 236–243; Ч. 9. – С. 299–307; Ч. 10. – С. 340–345; Ч. 11–12. – С. 376–384; 1927. – Ч. 1. – С. 3–10; Ч. 2. – С. 43–49.
26. Костельник Г. Релігія в новому освітленні / Г. Костельник // Краківські вісті (щоденник). – 1943. – Ч. 125. – 12–14 червня. – С. 5–8.
27. Костельник Г. Релігійні фальші нових часів / Г. Костельник // Нива. – 1937. – Ч. 1. – С. 19–27; Ч. 2. – С. 64–68; Ч. 7–8. – С. 265–268; Ч. 11. – С. 390–397; Ч. 12. – С. 421–429.
28. Костельник Г. Релігія, найважливіший мотор суспільного життя / Г. Костельник // Мета. – 1931. – Ч. 16, 28 черв. – С. 1–2.
29. Костельник Г. Розкладовий процес атеїзму в останніх роках / Г. Костельник // Нива. – 1920. – Ч. 1–2. – С. 4–17.
30. Костельник Г. Світ як вічна школа. Філософічні розважання / Г. Костельник. – Львів : Накладом автора, 1931. – 60 с.
31. Костельник Г. Сотворення / Г. Костельник // Нива. – 1923. – Ч. 8–9. – С. 291–300; Ч. 10. – С. 354–361; Ч. 11. – С. 398–404; 1924. – Ч. 2–3. – С. 68–76; Ч. 5–6. – С. 175–182; Ч. 7–8. – С. 227–232.
32. Костельник Г. Справжнє джерело атеїзму / Г. Костельник // Дзвони. – 1935. – Ч. 1. – С. 47–53; Ч. 2/3. – С. 135–138; Ч. 4. – С. 211–217; Ч. 6/7. – С. 339–349; Ч. 8/9. – С. 423–430; Ч. 10. – С. 479–490.
33. Костельник Г. Упадок релігії. (Рукопис) / Г. Костельник. – 1940. – 257 с.
34. Костельник Г. Християнська аполюгетика / Г. Костельник. – Львів : Накладом Т-ва Св. Ап. Павла, 1925. – 174 с.
35. Костельник Г. Чому большевики переслідують релігію / Г. Костельник // Нива. – 1930. – Ч. 1. – С. 5–11.
36. Костельник Г. Ultra posse. Вибрані твори / Г. Костельник. – Ужгород : Гражда, 2008. – 400 с.
37. Петрук О. Матеріали до бібліографії Г. Костельника. Українські джерела (1904-1944) / О. Петрук // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць. – Львів-Ужгород : Гражда, 2007. – С. 431–482.
38. Петрук Я. Гавриїл Костельник: свобода волі й утвердження цінностей / Я. Петрук // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2004. – Вип. 10. – С. 169–179.
39. Петрук Я. Етичні погляди у філософській системі Гавриїла Костельника / Я. Петрук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – Острог : Вид. Нац. університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 16. – С. 79–89.
40. Петрук Я. Розвиток ідей томізму у філософській концепції Гавриїла Костельника. Віра і наука / Я. Петрук // Філософські пошуки. – Львів-Одеса, 2004. – Вип. 16. – С. 122–132.
41. Тамаш Ю. Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу / Ю. Тамаш. – Нови Сад : Руске слово, 1986. – 322 с.
42. Костельник Г. Пісня Богові / Г. Костельник. – Львів : Добра книжка, 1922. – 205 с.
43. Костельник Г. Справжній світ. (Рукопис) / Г. Костельник. – без дати. – 14 с.
44. Папа Римський визнав теорію еволюції і «Великий вибух» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 28 жовтня 2014. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/papa-rimskiy-viznav-teoriyu-evolyuciyi-i-velikiy-vibuh-155100_.html.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівської музичної академії імені Миколи Лисенка **М. В. Кашуба**